

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

lingen trovärdigt romanens syn på kärleken mellan Angela och Agda, en relation som bejakas men som blir fullkomnad först när den träder ut ur sin självbespeglning och ser omvärlden (s. 285 f.).

Den narratologiska analysen frilägger som påpekats ovan intressanta perspektiv, inte minst vad gäller verkets omskrivna ambivalens. Paqvaléns tolkning når därmed längre än tidigare analyser. Därför kunde den med fördel ha utvidgats till flera episoder. Krusenstjerna arbetar mycket med starka känslor, typbeskrivning och paradoxer samt begärets skiftande framtoningar som avhandlingen även visat. Hur går hon tillväga för att framkalla välvilja respektive motvilja hos läsaren? På vilket sätt är detta tidsbundet?

Avhandlingen kännetecknas av god akribi och noggrannhet. Korrekturfelen är få och de skönlitterära citaten är i de flesta fall korrekt återgivna. Vissa verk saknas i litteraturlistan, hänvisningarna i brödtextern till citatens upphovspersoner är ibland bristfälliga. I källcitaten rör det sig främst om ord som ramlat bort eller lagts till.

”Och jag föraktar äktenskapet. Jag *kan* icke inse varför ett äktenskap skall bli heligare för att en, ofta osympatisk, prest messar över det, varför ett barn skall bli lyckligare för att samme man stänker vigvatten på det. Ingen i hela världen behöver veta, när jag ingår en innerlig förening med den man jag älskar. Eller följa mig med nyfikna ögon in i vårt hjärtas heligaste. Inte sant! Och ändå är detta den enda normen för *sedlighet* här i landet.” Så skriver den unga Agnes von Krusenstjerna 1917 till Ellen Key. De frågor som Rita Paqvalén uppehåller sig vid i sin avhandling var ytterst angelägna för Krusenstjerna själv redan från tidiga år. Hon följde den skapardrift Ellen Key skriver om, oundgänglig för den som vill frambringa konstnärliga verk av rang.

Trots att *Fröknarna von Pahlen* är Agnes von Krusenstjernas tveklöst mest utforskade verk utvinner Rita Paqvalén ny kunskap i sin studie. Som framgått skiljer sig våra uppfattningar åt i vissa avseenden, framför allt när det gäller synen på progression, bestämmelse och utopi. Med denna oenighet sällar vi oss emellertid till en stor skara forskare som sinsemellan under lång tid disputerat inte minst om tolkningen av romansvitens gäckande slut. Vi har förmodligen ännu inte sett slutet på detta åsiktsutbyte inom Krusenstjerna-forskningen. Rita Paqvaléns doktorsavhandling är välskriven, den har ett klart formulerat syfte

och undersökningen genomförs med stringens och energi. Den tillför med sin tolkning viktiga dimensioner till förståelsen av Krusenstjernas roman konst.

Anna Williams

Birgitta Wistrand, *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 42). Uppsala 2006.

Birgitta Wistrands litteraturvetenskapliga avhandling, *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist* (2006), är ett viktigt tillskott till forskningen om Elin Wägners författarskap. Tidigare akademiska avhandlingar har fokuserat decennierna före och efter tjugotalet, vilket, som framgår av titeln, står i centrum i denna. Enligt Wistrand har detta decennium varit i det närmaste utforskat i Wägnersammanhang. Något motsägelsefullt är att det samtidigt betraktats som Wägners genombrottsperiod med de mest uppmärksammade romanernas tillkomst. Tjugotalromanerna, de så kallade smålandsromanerna, som inleddes med *Åsa-Hanna* redan 1918, har ansetts tillhöra de mest litterärt högtstående och har betraktats som höjdpunkterna i Wägners litterära produktion.

Avhandlingen kan ses som en bekräftelse på det förnyade intresset för Wägners författarskap. Under femtio- och sextioalet kom det inte att uppmärksammas i någon högre grad, och de enda verk som tillmättes större värde var just smålandsromanerna. Wistrand påpekar att Wägner avpolitiserades (s. 171) – jag menar att hon till och med avpolletterades. Själv Wägnerforskare kan jag bara glädja mig åt det nyväckta intresset i forskarvärlden, vilket framgår av avhandlingens forskningsöversikt. Den sträcker sig från Karl Lindqvists litteraturvetenskapliga avhandling om Elin Wägner och generationskamraten Ludvig Nordström från 1980 till en hel rad från tjugohundralet, såväl inom litteraturvetenskap som inom historia och idéhistoria.

Materialet för denna avhandlingens undersökning utgör ett brett spektrum av texter: romaner och novellsamlingar från tjugotalet, cirka 500 artiklar ur omkring 350 nummer av tidskriften *Tidevarvet*, brev och arbetsböcker. Det är ett stort material som genomförts och kategoriserats; sam-

manlagt utgör tidskriftsmaterialet över två tusen kopior från mikrofilm i avhandlingsförfattarens ägo. Därför har en betydande del av avhandlingen deskriptiv karaktär. Aldrig tidigare har *Tidevarvet* granskats så systematiskt.

Wägners arbetsböcker ger i sin tur insikter om Wägners egen läsning, vilken spelar en väsentlig roll i identifierandet av hennes internationella influenser. Att kartlägga dessa har varit avgörande då Wistrands uttalade avsikt med avhandlingen varit att synliggöra Wägners position som internationalist (s. 12). Kartläggningen av hennes internationella engagemang utgör dock endast ena halvan av forskningsuppgiften, och redan i inledningen klargör Wistrand: ”Det främsta syftet med min avhandling är att lyfta fram Elin Wägners betydelse för den svenska idédebatten” (s. 14). Alltså löper den uttalade avsikten och det explicita syftet samman. Detta innebär inte någon motsägelser, vilket man i förstone kunnat tro: att föra in bevis att den svenska journalisten och författaren också var internationalist är Wistrands intention eller närmast mission. Hennes omfattande arbete har krävt stort engagemang.

Formmässigt liknar denna avhandling de flesta i genren. De inledande redogörelserna för syfte, metod, material och teoretiska utgångspunkter följs av tematiskt upplagda kapitel som i nedan nämnd ordning fokuserar tjugotalets politiska och så kallade praktiska diskurser, Fogelstadsgruppen, journalistiken i *Tidevarvet* och de skönlitterära verken. Avslutningsvis sammanfattas avhandlingens huvudsakliga ämnen och frågor under rubriken ”Slutord”. Någon definition av begreppet ”praktisk diskurs” ges inte, men uppenbarligen handlar det främst om den lagstiftning som reglerade levnadsförhållandena i decenniet, kort sagt de förhållanden ”som satte ramarna och formade vardagen för kvinnorna” (s. 18). Trots att avhandlingen är litteraturvetenskaplig utgör inte skönlitteraturen fokus, och den ter sig avgjort mer idéhistorisk. Det är Wägners civilisationskritik respektive fredsarbete och miljöengagemang som intresserar Wistrand. Den intresséförskjutning från Wägner som författare till Wägner som ideolog, det vill säga från det litterära till det politiska, inbegriper alltså avhandlingsförfattaren själv. Översikten över Wägnerforskningen visar att denna tendens varit generell. Symptomatiskt nog åberopas oftare sociologer, historiker och idéhistoriker än litteraturvetare i Wistrands analys.

Genomgången av tjugotalets diskurser i an-

dra kapitlet är upplysande och intresseväckande. Wistrand motiverar den med att diskurserna utgjorde bakgrund eller plattform för Wägners olika positioner och aktiviteter i det offentliga livet. Centrala politiska frågor i decenniet rörde sedligheten, preventivmedlens vara eller inte vara, aborträtten, prostitutionen, äktenskapet och hemmafruns roll. Under decenniet tillkom en del nya lagar: den lika rösträtten, giftermålsbalken och den så kallade behörighetslagen. Dessa reglerade kvinnans roll i samhället och i synnerhet på arbetsmarknaden. Trots detta, framhåller Wistrand, ifrågasattes kvinnans medbestämmande. Rubriken ”1920-talet – framsteg eller backlash för kvinnorna?” är väl vald; den pekar på svårigheten eller orimligheten i att bestämma decenniets emancipatoriska betydelse. Frågan är om det överhuvudtaget är möjligt att på några boksidor ge en rättvisande bild av ett helt decennium.

Fogelstadsgruppen, vilken innefattade Frisinnade Kvinnors Riksförbund (FKR) samt medborgarskolan på Fogelstad, behandlas i tredje kapitlet. I fokus för detta kapitel står naturligt nog Elin Wägner. Berättelsen om Fogelstad handlar om hur hon formulerade sin röst i detta sammanhang. Att de andra kvinnorna kring Fogelstad behandlas sekundärt förefaller fullt rimligt, men reducerar naturligtvis bilden av dem. Några andra av dem, exempelvis den inflytelserika pedagogen Honorine Hermelin, har emellertid fått egna levnadsteckningar. En återkommande referens utgör Ulrika Knutsons bok om Fogelstad, *Kvinnor på gränsen till genombrott* (2004). Användandet av denna är dock något problematiskt, eftersom den inte är akademisk, utan populärvetenskaplig. Knutson kan därför tillåta sig att använda drastiska och ibland generaliserande formuleringar, vilket inte Wistrand alltid kan fördrå. Journalistens text måste tolkas utifrån andra villkor än akademiskens.

Särskilt intressant är den skiljelinje Wistrand drar mellan skolans verksamhet och *Tidevarvet*. I forskningen om gruppen, skolan och tidskriften, som under senare år varit livaktigt, inte minst i en forskargrupp knuten till Södertörns högskola, har ofta likhetstecken dragits mellan de olika verksamheterna. Wistrand utmärker sig från de andra forskarna genom att understryka skillnaden mellan dem: hon framställer skolan som ett visionärt projekt och *Tidevarvet* som ett pragmatiskt. Då hon därigenom visar på motsättningar i forskningen och polemiserar mot bland andra

idéhistorikern Lena Eskilsson och litteraturvetaren Gunilla Domellöf hettar det till. Ett sådant tillfälle är då Wistrand, genom att presentera förslagor som *Time and Tide* och *Kvinnornas tidning*, ifrågasätter om *Tidevarvet* var ett så unikt projekt som framhållits. Vidare understryker Wistrand att varken riksförbundet eller tidskriften betraktades som kvinnoprojekt av projektmakarna själva: "Allt angick kvinnorna och vad de tyckte angick alla" (s. 68). Wistrand citerar därefter en programförklaring i första numret av *Tidevarvet* som klargör att 'strängt taget finns det icke en från mannen skild kvinnovärld' (s. 68).

Tidevarvet är ämnet för det fjärde kapitlet; detta utgör både en tematisk och kronologisk genomgång av Wägners bidrag till tidskriften. Signerade seriösa artiklar varvas med osignerade lätta kåserier och komiska "blänkare". Vissa frågor, som freds- och miljöfrågorna och frågan om kvinnans emancipation, följde henne under hela hennes verksamhet som författare och journalist. Andra frågor fokuserades under ett mer avgränsat förlopp i tiden. Wägners ansvarsområde omfattade främst frågor om äktenskap, fred och miljö. Inte sällan binder Wägner samman frågorna. Då hon behandlar exempelvis den amerikanska aktivisten och teoretikern Mary Parker Folletts grupp-teorier i artikeln "Gruppens ande" 1929, sammanlänkar hon dem med en redogörelse för verksamheten på Fogelstad.

Femte kapitlet, som omfattar en tredjedel av avhandlingen, består av en tematisk genomgång av Wägners skönlitteratur från tjugotalet. Utifrån nyckelorden *kvinnan*, *kärleken* och *kriget*, något varierade som *kvinnans villkor*, *fred* och *det gudomliga*, analyserar Wistrand Wägners verk i linje med forskningstraditionen. Stundtals förefaller Wistrand närmast aktningsfull emot tidigare forskare. Trots det är detta kapitel det mest självständiga, såtillvida att Wistrand analyserar i högre grad än i de övriga, men det är också det mest traditionsenliga i förhållande till Wägnerforskningen. Hon redogör för tolkningstraditionerna inom den och indelar receptionen i fyra teman: det moraliska och andliga, det biografiska, offer-temat och det feministiska. Temana synes avhängiga av varandra, och frågan är om de kan skiljas åt överhuvudtaget. Kanske måste pedagogiska överväganden styra tillvägagångssättet. Wistrands särskilda bidrag består i att hon sammanbinder sin läsning av skönlitteraturen med sin analys av *Tidevarvet* och visar hur ämnena varieras. Ett ämne

lanseras i tidskriften och fördjupas i romanens eller novellens form.

Analysen i detta kapitel är delad i två avdelningar. Under rubriken "En ny kvinnlighet" behandlas smålandsromanerna, vilka som påpekats ansetts vara de främsta ur estetisk synvinkel. Men Wistrands intresse är inte främst baserat på estetik och form, utan inriktat mot "att undersöka hur Wägner beskriver förutsättningarna och möjligheterna till utveckling för en medelålders kvinna utanför huvudstaden" (s. 18). Med referens till Kristin Järvstads avhandling *Att utvecklas till kvinna* (1996) argumenterar Wistrand för att romanerna kan läsas som utvecklingsromaner. Kvinnorna i dem utvecklas, men inte genom emancipationskamp, som hade kunnat förväntas, utan genom kärlek och äktenskap. Under rubriken "För fred i världen" analyserar Wistrand hur Wägner behandlar "kyrkans relationer till den enskilda människan och hennes behov av en direktkontakt med Gud" (s. 18). Jag ifrågasätter om kyrkan verkligen har så stor betydelse i sammanhanget. För mig är det den enskildas förhållande till det gudomliga som är det centrala i Wägners texter och inte formerna eller de yttre ramarna för det. Senare skulle Wägner vända sig från de etablerade samfundet och ansluta sig till kväkarna. Det religiösa har inte uppmärksamrats i tillräckligt hög grad i författarskapet, understryker Wistrand och hänvisar till litteraturforskaren Örjan Lindbergers utlåtande i *BLM* 1949: 'En fruktbar synpunkt när det gäller att karakterisera de viktiga romanerna från *Åsa-Hanna* till *Hemlighetsfull* är den religiösa.' (s. 160) Wistrand menar att denna utmaning inte antagits. Enligt min mening är det religiösa inte så styvmoderligt behandlat i Wägnerforskningen som Wistrand påstår. Inte minst har jag själv skrivit om mystiken, knutet till religion och andlighet, i min avhandling från 2001 om Elin Wägners trettioårsromaner. Denna refererar också Wistrand till i sin analys.

Den andliga dimensionen behandlas i Wistrands avhandling främst genom en mycket gedigen genomgång av Gandhis inflytande och kväkarnas betydelse för författarskapet. Dessa influenser hade avgörande betydelse för utvecklandet av Wägners pacifism. I romanen *De fem pärlorna* (1927) och novellsamlingen *Den odödliga gärningen* (1928) är krig och krigshot övergripande ämnen. Dessa penetreras även i *Från Seine, Rhen och Ruhr* (1923), som tillkom efter Wägners resor i Tyskland efter krigsslutet. Ändock, menar

jag, är fredsfrågan mindre tydlig i tjugotalet generellt än i decennierna före och efter. *Släkten Jerneploogs framgång* (1916) och *Dialogen fortsätter* (1932) framstår som än mer genomgripande pacifistiska verk.

Efter denna redogörelse för avhandlingens innehåll övergår jag till att i det följande diskutera och problematisera detta. Jag inleder med titeln – *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist*. Som framgått är tjugotalet, det rörelseintellektuella och det internationella ofrånkomliga komponenter. Min första fråga är om Wägners tjugotal är så litet utforskat att påståendet att det förbigåtts i forskningen motiverar dess utforskande i sig. Som jag tidigare påpekat har tjugotalromanerna rönt stor uppmärksamhet i forskningen och dominerat i de litterära översiktsverken. Därmed menar jag inte att ny forskning om decenniet inte är berättigad – och i högsta grad behövlig. En viktig fråga är hur det avgränsas och beskrivs i avhandlingen.

Bestämningen 1922–1930 framstår som något godtycklig. Om hela decenniet hade omfattats hade även novellsamlingen *Den föröddas vingården* (1920), som utspelar sig i Wien just efter kriget och som tydligt anknutit till de andra texter som behandlas, naturligt infogats och bidragit till analysens trovärdighet. Inte sällan framställs just tjugotalet som svårt att överblicka. Ulrika Knutson beskriver det i inledningen till sin bok om Fogelstadskvinnorna: ”I vår populära historieskrivning är det ett ganska anonymt årtionde, i skuggan av det berömda trettioalet, då ’allting hände’.” Frågan är vad som tydligast utmärker det. Beskrivningen av det som idyllens och modernismens decennium synes kontroversiell: jazz, allmän promiskuitet och nya kvinnor, vilka utgör viktiga beståndsdelar, indikerar enligt mitt sätt att se knappast idyll, och modernismens vara eller inte vara är omdiskuterat. En ofrånkomlig fråga är om verkliga tjugotalet innebar ett modernistiskt genombrott i vårt land. Så brukar utgivandet av antologin *Fem unga* 1929 eller Stockholmsutställningen 1930 betraktas som startskotten för den svenska modernismen. Detta är en historieskrivning som Peter Luthersson invänder emot i sin stridsskrift om svensk litterär modernism från 2002. Då Gunnar Ekelöf 1932 debuterade med *sent på jorden* borde den ha kallats *för sent på jorden*, raljerar Luthersson. I själva verket avfärdar han föreställningen om en svensk litterär modernism överhuvudtaget. Frågan är dock

knappast avgörande för avhandlingen, eftersom det enligt min mening är moderniteten som står i fokus och inte modernismen.

Uppradandet i avhandlingen av typiska tjugotalfrågor är pedagogiskt och belysande, men min fråga är om dessa inte lika gärna kunde rubriceras som trettioalsfrågor. Abortfrågan var trettioalets stora fråga och resulterade i en lagändring 1938. Familjepolitiken likaså tillhörde trettioalets folkhemsbyggares skötebarn. Detsamma gäller den mer kontroversiella rasbiologiska eller rashygieniska frågan. Även om det rasbiologiska institutet grundades redan vid årsskiftet 1922, var det rasbiologiska tänkandet mer genomgripande under närmast följande decennium. Det var på trettioalet dessa tankar kom att få politiska konsekvenser i form av nationalism och vida spridd antisemitism. Jag ifrågasätter även om det rasbiologiska tänkandet enbart var att betrakta som internationellt inlänat gods, vilket antyds av formuleringen att det ”vunnit gehör i Sverige” (s. 33). Tankegodset hade enligt min mening starka traditioner i den svenska idédebatten, inte minst genom den nationalromantiska respektive pangermanska rörelsen.

Trots min invändning i denna speciella fråga framgår av avhandlingen att Elin Wägner fungerade som introduktör och förmedlare av idéer som hon hämtade *utanför* landets gränser; alltså synes hon ha varit internationalist. Dock måste begreppet problematiseras och dess betydelse utvecklas. Att vara internationalist – är det att ha internationella kontakter, läsa internationell litteratur, verka på det internationella politiska fältet eller att omfatta en särskild internationell orientering? Wistrand ger inga tydliga svar, även om hon definierar Wägners aktiviteter som att läsa, introducera och verka i rörelser. Dock framgår att Wägner konsekvent tackade nej till internationella uppdrag.

Rörelseintellektuell är det ord Wistrand använder för att beskriva Wägners agerande i samtidens rörelser. Ordet har lånats från sociologen Abby Peterson, själv Wägnerforskare, vars centrala artikel om Wägner som rörelseintellektuell delvis utnyttjas, men enligt min uppfattning inte i tillräcklig utsträckning. Främst refererar nämligen Wistrand till andra, mer kända sociologer som Ron Eyerman, Andrew Jamison och Alberto Melucci. En viss språkförbistring uppstår då deras teorier ska översättas till en svensk kontext. Jag ställer mig frågande till om till exempel begrep-

pet *social movement* verkligen är synonymt med begreppet *folkrörelse*. En ytterligare komplikation är teoriernas aktualitet eller snarare brist på aktualitet: referenslitteraturen stammar från 1991 respektive 1992, vilket framstår som daterat på ett mycket dynamiskt fält. Materialet borde dessutom ha kompletterats med någon feministiskt inriktad rörelseteoretikers texter. Idag har rörelseteorier en stark position inom det feministiska forskningsfältet.

En annan fråga som aktualiseras är den hur de sociala *rörelserna* betraktas i förhållande till de sociala *nätverken*, och hur dessa förhåller sig till *grupprörelserna*. Grupprörelse var uppenbarligen ett gängse uttryck i tjugotalet. Mary Parker Follett använde det, vilket framgår av en av de artiklar som Wägner publicerade i *Tidevarvet* och som Wistrand mycket ingående refererar. Min fråga är hur detta gruppsammanhang förenas med framhävandet av personligheten. Wistrand framhåller att det personliga förhållningssättet var centralt för Wägner, och därför, tycks Wistrand mena, borde det även genomsyra utforskandet av det. Wistrand gör ingen hemlighet av sina starka sympatier för sin huvudperson. Stundtals förmärks en viss ovilja att kritisera och problematisera hennes åsikter och tankar. Vid vissa tillfällen brister avhandlingsförfattarens objektiva hållning, och den övergripande positiva inställningen till Wägners projekt – och kvinnorörelsens – framstår tydligt. Wistrand beklagar kvinnornas bristande inflytande i den litterära offentligheten: ”Tyvärr kom kvinnor sällan i fråga som recensenter eller skribenter.” (s. 44) Subjektiviteten framträder också stundtals i spekulativa vändningar om ”den känsliga Elin Wägner” (s. 51) eller i starkt känslomässiga påståenden som att Wägner hade blivit ”grymt besviken på sin partners svekfullhet” (s. 52 f). Ulrika Knutson, som intar en mindre positiv attityd, i någon formulering till och med direkt avvisande, till Wägners person i boken om Fogelstad beskylls för att vara missunnksam och ogin (s. 66).

En brist bland rörelseteorierna enligt Wistrands analys består i att de inte omfattar personlighetens betydelse, varför de måste kompletteras med andra angreppssätt. Wistrand finner en metod för att omfatta Wägners hela liv och leverne genom att utnyttja begreppet *personlig genealogi*, vilket Toril Moi lanserade i sin bok om Simone de Beauvoir 1996. Till litteratur skriven av Wägner adderar Wistrand enligt Mois koncept litte-

ratur skriven om Wägner, men också insikter om Wägners biografi. Mois metod fungerar som hand i handske för Wistrands syfte.

Tillvägagångssättet fungerar väl på ett författarskap av en författare som skrivits så mycket om biografiskt. Redan vid Wägners död 1949 tycktes det stå fritt att spekulera över hennes person och känsloliv, inte minst genom att hennes före detta make, filosofen John Landquist, anförtröddes uppdraget att dra upp riktlinjerna för hennes eftermäle. Men även senare decenniernas uttolkare har uppmärksammat hennes liv i högre grad än hennes verk. Inte minst det stora intresset för Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders biografi från 1977 och 1980, som utgavs på nytt 2003, vittnar om detta. Wistrand däremot intresserar sig inte primärt för Wägners biografi, utan ur ett psykologiskt perspektiv för hennes personlighet. Denna är inte ovidkommande i sammanhanget. Jag tycker själv att det är ytterligt spännande att reflektera över hur Wägner, som påstås ha varit blyg, inte gärna talat offentligt och inte varit begåvad med någon lämplig radioröst, kunde agera som språkrör och intellektuell såväl nationellt som internationellt.

Symptomatiskt är att Wistrand i avhandlingen aldrig framhåller vilka språk Wägner behärskade. Man får anta att eventuella hinder för kommunikation inte bestod i språkliga barriärer. Den kulturella eliten och den bildade medelklassen var vid denna tid internationellt orienterade genom sina gedigna språkkunskaper, åtminstone vad gällde att läsa främmande språk. Möjligtvis, menar jag, kunde det internationella inflytandet ha understrukits ännu starkare. En större tonvikt kunde exempelvis ha lagts på influensen från Ellen Key. Hon fungerade ju på motsvarande vis som Wägner som en förbindelselänk mellan den svenska debatten och den internationella, främst den tyska. Det tyska inflytandet hade ytterligare kunnat belysas genom att Grete Meissel-Hess, en känd sexualteoretiker vid denna tid (s. 104), hade ställts bredvid Freud och Adler. Dessa kunde ha kompletterats med Henri Bergson och Robert Briffault, sistnämnde ofta nämnd i Wägnersammanhang genom sina matriarkatsteorier. Däremot ställer jag mig tveksam till varför så stort utrymme ägnats åt Hagar Olsson. Att framhålla att ”Hagar Olssons inbrott i den svenska litteraturkritiken förbereder en förskjutning av Wägners tidigare relativt ohotade ställning” (s. 50) ter sig för mig alltför drastiskt. Wistrand tycks svara på den

tidigare forskningen just i fråga om Fogelstad och infoga sig efter mönster som redan tidigare etablerats. Hagar Olssons relation till Fogelstadskvinnorna brukar ingå som ett dramatiskt element i historieskrivningen om gruppen.

Av särskilt intresse är avhandlingens belysning av H G Wells, som avgjort är mer känd som science fiction-författare än som ideolog. Wistrand beklagar att Wägner varken framhåller eller ifrågasätter hans otvetydigt misogyniska hållning. Inte heller sätter Wägner Gandhis högst konservativa kvinnosyn i fråga, menar Wistrand och framhåller samtidigt Gandhis avgörande betydelse för Wägner på flera plan. Gandhis skrifter finner hon redan 1923 och intresset för hans aktiviteter är ständigt närvarande därefter. Wistrand ägnar mycken möda åt att utreda Wägners beroende av honom som lärofader. Säkerligen härrörde hennes pacifism från Gandhis och kväkarnas inflytande, så som Wistrand understryker, men hade enligt min mening grundlagts långt tidigare genom Wägners intresse för kvinnosaken. Romanen om släkten Jerneploog från 1916, som genomsyras av ett pacifistiskt budskap, visar att Wägner var övertygad pacifist redan under första världskriget.

Enligt min uppfattning menade Wägner att kvinnorna hade ett särskilt ansvar för freden. Kvinnornas särart gjorde nämligen dem mer benägna att värna och skydda än männen. Wägners antagande om den kvinnliga särarten, vilket underförstås i avhandlingstexten, leder naturligt över till några av de frågor som måste problematiseras. Uppenbar är Wistrands ovilja att diskutera Wägners syn på kvinnan och det kvinnliga. Wistrand hävdar att Wägner "tycks inte längre tro på nedärvda kvinnliga eller manliga egenskaper" (s. 107). Jag ställer mig frågande till vad formuleringen "inte längre" betyder. Innebär det att hon hade gjort det tidigare och ändrat inställning? Det är tydligt att Wistrand vill rädda Wägner från särartstänkandets bojor. Återkommande omnämner Wistrand begreppen särart, smart eller likart, men går som katten runt het gröt kring dem. Min fråga är om denna rädsla för att nagla fast Wägner vid endera uppfattningen är motiverad.

I *Queerfeministisk agenda* (2002) problematiserar Tiina Rosenberg denna tudelning mellan särart eller likart, essens eller konstruktion, bland annat med inspiration från Diana Fuss *Essentially Speaking* (1989). Genom att läsa in en radikal tendens i diskussionen om essens eller konstruktion, särart eller likart, visar Fuss på ett annat sätt

att tänka i denna omdiskuterade fråga: det finns inget tvingande skäl till att det naturenliga skulle vara essentialistiskt och det sociala konstruktivistiskt. Rosenberg sammanfattar denna diskussion genom att fråga om inte essenser kan förändras och konstruktioner vara normativa. Med en sådan vidgad syn på essens och konstruktion behöver inte Wägner räddas ur särartstänkandet; istället kan hon inplaceras bland de visionära feministerna. Att betrakta Wägner som visionär feminist förefaller högst rimligt. Wistrand själv analyserar visionär feminism och hänvisar till just Fuss, men också till Gayatri Spivak och Darby Lewes. Framhållandet av Lewes är särskilt tänkvärt, eftersom hon i sin bok *Dream revisionaries* (1995) förenar visionär feminism med ett religiöst tänkande. Religionsblindheten, som historikern Inger Hammar pekat på i sin avhandling *Emancipation och religion* (1999), som också refereras i Wistrands avhandling, måste undanröjas. Jag menar därför att avsnitten om den visionära feminismen kunde ha lyfts fram än tydligare genom att behandlas mer sammanhållet. Som det nu är endast snuddar Wistrand vid den visionära feminism som framhåller något annat, något tredje, något mellan särart eller likart och som omfattar båda. Hon klagar emellertid att Wägner "förordar ett särartstänkande med syftet att se könens särart som en möjlighet till en positiv förändring för hela mänskligheten" (s. 211).

En annan förment äreräddning gör Wistrand genom sin strävan att framhålla Wägner som internationalist och därmed motbevisa det faktum att hon "stämplats som provinsialist" (s. 12). Wägner "ville framhäva hur landsbygdens konservativa miljö förminskade kvinnorna och hindrade dem från att ta plats på den offentliga arenan", skriver Wistrand (s. 180). Jag menar att detta är ett för ensidigt betraktelsesätt. I *Tusen år i Småland* (1939) framhåller Wägner kvinnans viktiga roll i lanthushållningen och understryker att kvinnorna förlorade makt under de nya produktionsförhållanden som "importerades" från staden. I en artikel i antologin *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet* (2001) diskuterar Ebba Witt-Brattström Wägners roll som regionalist eller provinsialist. Witt-Brattström ser inte någon motsättning mellan det regionala eller provinsiella intresset och det internationella; hon drar slutsatsen att Wägner både var regionalist och internationalist. Det ena perspektivet möjliggjorde inte det andra. Emellertid uteslöt det mellan-

liggande planet, det nationella, framhåller Witt-Brattström: ”Ingen skulle väl spontant komma på tanken att kalla Elin Wägner nationalist.”

På liknade vis ifrågasätter Eva Heggstad vedertagna motsättningar genom att ifrågasätta dikotomin mellan stad och land enligt vilken staden representerar moderniteten och det utopiska alternativet, medan landet begränsar och håller tillbaka all slags emancipationssträvanden. I sin studie *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950* (2003) vänder Heggstad på resonemanget och hävdar att landsbygden är den plats på vilken kvinnorna omsätter sina drömmar i praktiken. Den agrara tillvaron tjänade ”som ett positivt alternativ då den erbjöd en för kvinnan synlig identitet”. Föreställningen om huset på landet, det goda hemmet, utgör stommen i denna utopi. Landsbygden erbjuder enligt Heggstad ”miljöer där nya tankar och nya möjligheter kan växa och gro”. Jag tror Wägner måste inplaceras inom dessa ramar utan att för den skull ”stämpas” som provinsiell i en inskränkande eller reducerande mening.

Till problematiska frågor hör också Wägners objektivitet i sin roll som journalist. Wistrand utnämner henne till vetenskapsjournalist, enligt Wistrand en av de första i Sverige (s. 86). Hon erkänner likväl att Wägner hade en begränsad kunskap i vetenskapliga frågor. Kanske tjänar det som förklaring till att hon enligt Wistrands analys håller sig mycket nära ursprungstexten då hon introducerar och refererar ny litteratur. Wistrand visar hur Wägner närmast ordagrant återger exempelvis Folletts texter. Dessa introduceras under en intensiv, men begränsad, period i tidskriften vid tjugotalets slut. Exempelen är pedagogiska och ger god inblick i Wägners arbetsmetod. Lovvärd är också Wistrands intention att visa Wägners självklara medvetenhet som stilist. Med hjälp av stilanalytiska studier, av bland andra pressforskarna Kristina Lundgren och Margareta Stål, samt av Britt Hulténs lärobok i journalistik, visar Wistrand hur Wägner formade sin retorik. Min enda invändning gentemot detta tillvägagångssätt är att Wägners egna vittnesbörd som journalist och skribent kunnat utnyttjas i större omfattning. Wistrand endast nämner texter där Wägner kommenterar sitt skrivande och skrivandets villkor. I ett brev till en journalistkollega från tiden i Helsingborg manar Wägner honom: ’Skriv roligt, skriv sentimentalt, hur du vill, men aldrig tråkigt.’ (s. 84) Humorn, ironin och distansen är grundläggande

i Wägners författarskap. Engagemanget var det mest iögonfallande.

Med stor entusiasm presenterade Wägner Rosa Mayreder och Mathilde Vaerting för den svenska publiken. Utforskandet av dessa tyska eller centraleuropeiska influenser är inte nytt. Redan Isaksson och Linder omnämner dessa två, vilka för övrigt utgör fokus i Katarina Leppänens idéhistoriska avhandling *Rethinking Civilisation in a European Feminist Context* (2005). Intressant är den glidning från 1905 till 1923 som sker hos Mayreder och som Wistrand pekar på. Wägner hade svårt att fördrå Mayreder av ett senare datum, men höll tand för tunga. Än mer spännande är Wistrands strävan att omfatta det angloamerikanska eller angloindiska, eftersom det inte gjorts tidigare. Framhållandet av Follett är nytt, även om Lena Eskilsson nämner hennes namn i förbigående i sin avhandling om Fogelstadgruppen. Follett var samhällsvetare till skillnad från Mayreder och Vaerting, som i det närmaste kan betecknas som psykologer. Redan tidigt intresserade sig Wägner för psykologi och psykoanalys. Hon recenserade Freuds *Vi vantrivs i kulturen* i *Tidevarvet* två år innan den utkom i svensk översättning och i ett annat nummer uppmanade hon läsarna att ”konsultera Adler”. Men hennes ironiska ton i introduktionen av Adler röjer hennes ambivalenta hållning. Gentemot Gandhi är hon däremot alltid fördragsfull. Därför kritiserar och problematiserar hon aldrig hans idéer – inte ens då de förefaller uttalat kvinnofientliga.

Som vetenskapsjournalist är opartiskhet en förutsättning, vilken Wägner enligt min mening inte alltid förmådde upprätthålla. Wistrand understryker att ”Wägner gör allvarliga försök att vara neutral” (s. 217) som författare till *Från Seine, Ruhr och Rhen*, och att hon bemödade sig om att framhålla konflikten från båda ländernas perspektiv i sin bok. Hennes neutralitet fungerade emellertid inte fullt ut, konstaterar Wistrand. Anmärkningsvärt nog ställer denna boks genretillhörighet till problem. Den återfinns bland *realia* på bibliotekshyllorna, medan Wistrand ställer den bredvid de skönlitterära verken och kategoriserar den som en novellsamling. Frågan är om opartiskhet, vilken Wistrand uppehåller sig vid, är en nödvändig hållning i en skönlitterär text.

Ställningstagandet för tyskarnas sak, vilken oavsett genretillhörighet framgår i *Från Seine, Ruhr och Rhen*, är viktigt i synnerhet med tanke på att Wägner anklagades för nazism på trettio-

talet. Dessa anklagelser, vill jag understryka, är orimliga. Dock är Wagners inställning till den pangermanska tanken komplicerad och borde utredas närmare. Bakom hennes ställningstagande för ett enat Europa döljer sig den pangermanism som frodades från artonhundratalets slut och som kom till uttryck i föreställningar om de germaniska folkens släktskap – och förutsatta överhöghet över exempelvis slaviska folk. Frågan är om Wagners Paneuropa på tjugotalet kan jämföras med dagens EU-tankar. Är det så enkelt som Wistrand framhåller att de är ”relevanta för situationen idag” (s. 127)? En ytterligare fråga är hur denna pangermanska tanke förhåller sig till det internationella perspektiv som Wagner samtidigt framhåller. Föreställningarna om en världsregering (s. 22), som hon återkommer till i sina artiklar, går på tvärs emot föreställningarna om ett enat – och möjligtvis, som en konsekvens av det avskärmat och isolerat – Europa. Till komplikationer hör att Wagner själv efter hand blev samhällstillvänd i allt lägre grad. Under trettioalet, detta starkt politiserade decennium, övergår hennes författarskap alltmer i mystik, en utveckling som Wistrand påvisar påbörjades redan under tjugotalet. Man tvingas fundera över om det är ett symptom på en besvikelse som grundats i det faktum att hennes radikalitet inte tagits på allvar.

Wistrand konstaterar att Wagner hade problem med att vara i dialog med sin samtid. Hennes rop gav inte alltid gensvar. Inte ens sedan hon tillsammans med de andra närmast legendariska och visionära Fogelstadskvinnorna startat *Tidevarvet* kunde hon finna en bred plattform för att förankra sina idéer. Ändå är det missvisande att framställa tidskriftsprojektet som ett misslyckande, vilket Wistrand gör genom att uttryckligen undersöka skälen till varför tidningen tvingades lägga ned (s. 55). Jämför man *Tidevarvet* med exempelvis de så kallade unglitterära tidskrifterna *Spektrum*, *Fönstret* eller *Karavan* är tretton års utgivning en anseelig tid, särskilt som ju *Tidevarvet* utkom regelbundet en gång i veckan! Under dessa år framstår Wagner otvetydigt som en viktig röst i debatten, även om upplagan var jämförelsevis liten.

Som klargörs i avhandlingen hade Wagner stor betydelse i svensk idédebatt under tjugotalet som introduktör och förmedlare, men misslyckades med att övertyga i de frågor hon verkligen brann för. Ekologiskt tänkande, som var hennes sårmarke, var knappast uppfunnet vid denna tid.

De avslutande orden för introduktionskapitlet skulle kunna gälla för avhandlingen i sin helhet: ”Wagner är inte bara radikal i sin tid utan förutsåg även vilka personer och idéer som tillhörde framtiden och framstår därför som både tidstypisk och tidlös.” (s. 25) Framför allt, menar jag, var hon före sin tid!

Birgitta Wistrands avhandling är både läsvärd och i högsta grad läsbar. Språket är ledigt, tonen öppen och framför allt föredömligt resonerande. Wistrand skriver att Holger Ahlenius, ur ett samtidshistoriskt perspektiv en av de mest centrala Wagnerforskarna, ”inte uppfattat Wagners intentioner att som rörelseintellektuell påverka sin samtid” (s. 163). Avhandlingen visar däremot att Wistrand gjort det. Tydligt och klart driver hon tesen att Elin Wagner var rörelseintellektuell och internationalist – bredvid mycket annat!

Bibi Jonsson

Åsa Nilsson Skåve, *Den befriade sången. Stina Aronsons berättarkonst*. Växjö University Press. Växjö 2007.

Stina Aronsons stora genombrott kom när hon gav ut *Hitom himlen* 1946, en roman som enligt Åsa Nilsson Skåve är ”sprängfylld av konflikter och frågor samt harmoni och fulländning vilket gör den till en unik text” (s 7). En av ambitionerna med avhandlingen är att lyfta fram det unika, men inte bara i genombrottsromanen, utan även i författarskapet generellt. Ett annat syfte är att framhäva kontinuiteten i författarskapet, hur centrala teman bearbetas på skilda vis. Målet är att avvisa Aronsons förmenta osjälvständighet. Ett tredje syfte är att belysa ”brottytor och motsättningar / ... / som återfinns på flera plan” och som berör ”verkets relation till såväl modernism som modernitet” (s 11). Målet med detta är att förstärka *Hitom himlens* modernistiska karaktär och tillhörighet (s 21). *Hitom himlen* är enligt Skåve varken någon roman eller novellsamling utan något ”tredje” (s 19). Och det är detta ”tredje” som ska undersökas i avhandlingen.

Tidigare forskning, Caroline Graeske i sin avhandling *Bortom ödelandet. En studie i Stina Aronsons författarskap* (Symposion, Stockholm/Stehag 2003), Eva Adolfsson och Marianne Hörnström i några av sina essäer, har också diskuterat *Hitom himlens* modernism. Skåve vill således fördjupa